

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infoühiskond ja sotsiaalne heaolu õppekava
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala

Cassandra Laur

**ÜLEKAITSEV VANEMLUS – KAS VÄÄRKOHTLEMISE LIIK?
NOORTE TÄISKASVANUTE PERSPEKTIIV**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Dagmar Kutsar PhD

Tartu 2018

Autorideklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Cassandra Laur

28.05.2018

EESSÕNA

Täna südamest oma juhendajat, Dagmar Kutsarit, kes minu suhtes alla ei andnud ja kõige kriitlisematel hetkedel õigele teele juhtis. Täna oma retsensenti, Marju Selga, kes oma soovitude ja nõuannetega töö valmimist igakülgse toetusega toetas. Minu suurimad tänud perekonnale ja lähedastele ning kõige kallimatele kursusekaaslastele, kellega see teekond ühiselt kolm aastat selline rõõm on olnud ning kelle moraalne tugi lõputöö kirjutamisel hindamatu on olnud.

ABSTRACT

Overparenting in retrospect of four young adults

The aim of the following bachelor's thesis is to analyse the phenomenon of overparenting in retrospect of four young adults. The method of the study is qualitative and study was carried out in spring 2018 in Tartu. Four individual semi-structured interviews were carried out with young adults in the age range from twenty to twenty-five years.

Based on the purpose of the study the author has raised the following research questions:

1. What aspects of overparenting young adults' share from their childhood?
2. What were the impacts of overparenting in young adults' childhood?
3. What are the consequences of overparenting in young adults' adult life?

The first part of the thesis gives an overview of theoretical background, beginning with children's needs and welfare, followed by sociological childhood approach, Diana Baumrind's parenting styles and the phenomenon of overparenting. The second part of the thesis gives an overview of the used methodology. The analysis is based on young adults' perspective of their childhood and focuses on the phenomenon of overparenting. The findings from the study showcase the evidence of overparenting such as overprotecting and overcontrolling ones' child, having strict rules and obligations etc. The participants brought out positive and negative outcomes of overparenting in their childhood, followed by the consequences of overparenting in young adults'.

Keywords: overparenting, overprotective parenting, childhood, young adults

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	1
I TEOREETILINE ÜLEVAADE.....	3
1.1. Laps ja tema vajadused.....	3
Lapse ja noore täiskasvanuea määratlus.....	3
Perekond.....	4
Kiindumussuhe.....	5
Iseseisvuse kujunemine.....	5
Eakohased arenguülesanded.....	6
Eakaaslastega mängimine ja suhete arendamine.....	6
Harrastused ja huvialad.....	7
Noorukiea vajadused.....	7
Lapsepõlvekäsitlused.....	8
Heaolu.....	9
1.2. Vanemlikud kasvatusstiilid.....	10
1.3. Ülekaitsev vanemlus.....	12
Ülekaitsev vanemlus väärkohtlemise liigina.....	14
PROBLEEMISEADE.....	15
II METOODIKA.....	16
2.1. Metodoloogia valik.....	16
2.2. Andmekogumismeetod.....	16
2.3. Uurimuses osalejad.....	17
2.4. Uurimuse eetiline aspekt.....	17
2.5. Uurimuse kulg.....	18
2.6. Analüüsimeetod.....	19
III TULEMUSED.....	20
Osalejate ja lapsepõlveleibkonna tutvustus.....	20
3.1. Vanemlik kasvatusstiil.....	21
3.2. Ülekaitstva vanemluse ilmingud lapsepõlves.....	24
3.3. Ülekaitstva vanemluse positiivsed mõjud.....	28
3.4. Ülekaitstva vanemluse negatiivsed mõjud.....	28

3.5. Suhted vanemate ja eakaaslastega	29
Suhted eakaaslastega	31
Suhted vanematega	33
3.6. Ülekaitstva vanemluse tagajärjed täiskasvanueas	35
IV KOKKUVÕTE	37
KASUTATUD KIRJANDUS	39

SISSEJUHATUS

Perekond on inimese elus esmane arengukeskkond, mille ülesandeks on tagada lapse primaarsed vajadused ja eluoskused, turvaline elukeskkond ja toetada lapse individuaalset arengut. Perekond kui institutsioon on koht, kus laps õpib eluoskusi, et olla täievoline ühiskonnaliige. ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1989) kohaselt on lapsel õigus sooritada eakohaseid ülesandeid ning kasvada ja areneda nii oma mõtetes, tundmustes kui tegutsemises. Siinkohal mängib olulist rolli see, kas ja kuidas vanemate kasvatus seda võimaldab.

Bakalaureusetöö teemani jõudsin eelkõige isiklike retrospektiivsete meenutuste kaudu, mis panid mind noore täiskasvanuna mõtlema tagasi lapsepõlves ja kooliajal kogetule ja nähtule. Mind inspireerisid bakalaureuseõpingute vältel läbitud lapsepõlvesotsioloogiat ja -psühholoogiat käsitlevad kursused, mis panid mõtlema erinevate vanemlike kasvatusstiilide ning nende mõju üle lastele. Teemakohase kirjandusega tutvudes leidsin, et ülekaitstva vanemluse temaatikat on Eestis väga vähe käsitletud nii teoreetilises kui uurimuslikus kontekstis, mis süvendas soovi antud teemat uurida ja kajastada. Minu uurimuse eesmärgiks on analüüsida ülekaitsvat vanemlust kui kasvatusviisi nelja noore täiskasvanu retrospektiivses käsitluses.

Lähtuvalt töö eesmärgist püstitasin kolm uurimisküsimust:

1. Mida räägivad noored täiskasvanud ülekaitstva vanemluse ilmingutest oma lapsepõlves?
2. Milliseid ülekaitstva vanemluse mõjusid lapsepõlves uurimuses osalejad välja toovad?
3. Milliseid lapsepõlves esinenud ülekaitstva vanemluse tagajärgi näevad nad oma täiskasvanuelus?

Töö esimeses osas annan teoreetilise ülevaate terminitest, lapse vajadustest ja arengust, heaolust, lapsepõlvekäsitlustest, kasvatusstiilidest ning ülekaitstva vanemluse olemusest. Töö teises osas tutvustan andmekogumismeetodeid, uurimuses osalejaid ning

andmekogumisprotsessi. Seejärel esitan uurimuses saadud tulemused koos analüüsiga. Töö viimane sektsioon sisaldab arutelu, mis põhineb teoreetilisel raamistikul, ning töö lõppeb kokkuvõttega.

I TEOREETILINE ÜLEVAADE

Töö teoreetilise ülevaate aluseks on valdavalt inglisekeelsed allikad. Võõrkeelsena on terminoloogia lai, pakkudes mitmeid otsese tähendusega formaalseid termineid (nt *overparenting*, *overprotective parenting*, *intensive parenting*) ning mitteformaalseid termineid, mille aluseks on metafoorid (nt *helicopter parenting*, *hovercrafts*, *hummingbirds*, *oversolicitors*). Eesti keeles otsustasin kasutada töös ühtse läbiva terminina ülekaitsvat vanemlust.

Selles peatükis kirjeldan inimese elukaart, lapse- ja noorukiea olemust ja selle toetamist, uut lapsepõlvesotsioloogist lähenemist, heaolu ning ülekaitsva vanemluse olemust. Teoreetilisteks lähtekohtadeks on töös uus lapsepõlvesotsioloogiline lähenemine; vanemlikud kasvatusstiilid Diana Baumrindi käsitluses.

1.1 Laps ja tema vajadused

Lapse ja noore täiskasvanuea määratlus

ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1989) järgi on laps alla 18-aastane isik. Lapseeale järgnevat eluetappi nimetatakse noore täiskasvanu eaks, mis algab õiguslikus mõttes, kui isik on saanud seaduses sätestatud piirist tulenevalt täisealiseks ehk Eesti kontekstis 18-aastaseks saamisel. Arvestades tehtud uuringuid ja ühiskonnaliikmete subjektiivseid hinnanguid noore täiskasvanuea osas, ei ole leitud konkreetset ajavahemikku, mis noore täiskasvanuea perioodi alam- ja ülempiiriga määratleks, levinuim on noore täiskasvanuea piiritlemine vanusega 18-35.

Perekond

Perekond on inimese elutee kujunemisel primaarne institutsioon ja arengukeskkond (McMillan & Copher, 2005). ÜRO Laste õiguste konventsiooni (1989) alusel peab laps isiksuse täielikuks ja harmooniliseks arenguks kasvama perekonna keskel õnne, armastuse ning üksteisemõistmise õhkkonnas. Eestis reguleerivad laste ja vanemate suhteid, õigusi ja kohustusi Põhiseadus, Perekonnaseadus, Lastekaitseadus ning rahvusvahelistest dokumentidest on lapse õiguste alasel oluliseim ÜRO Lapse õiguste konventsioon. Lastekaitseaduse (2014) kohaselt on lapse õiguste ja heaolu tagamise eest esmane vastutus lapsevanemal või last kasvataval isikul. See tähendab, et laps on osalise vastutusega alla 18-aastane isik, kelle suhtes vanem rakendab oma oskusi ja kasvatusmeetmeid ning on tema seaduslikuks esindajaks. Seega kuigi lapsed on kõikide inim- ja põhiõiguste kandjad, on nende iseseisev tegutsemisvõime vanuse, sotsiaalse küpsuse ja õiguslike normide tõttu piiratud. Laps sõltub täiskasvanutest majanduslikult, psühholoogiliselt ning õiguslikult ning seni kuni laps ei ole jõudnud täiskasvanuikka, on lapse eestkostjateks ja nende huvide eest seisjateks täiskasvanud inimesed (eelkõige vanemad ja hooldajad, aga ka ametnikud jne). Seda toetab ka ÜRO Laste õiguste konventsioon (1989), mille kohaselt on lapsevanema kohus lapse eest hoolitseda ning tagada talle primaarsete vajaduste rahuldamine, aga ka toetada tema individuaalset arengut, anda võimalus oma elu puudutavates aspektides kaasa rääkida, olla kuulatud, mõistetud ja toetatud.

Vanemate osalus ja kaasatus lapse arengus on suurem esimestes eluetappides ning väheneb kui lapsed on võimelised iseseisvamalt funktsioneerida (Segrin, Giwertz & Swiatkowski, 2012). Varase lapseea lõpuni on vanemad ja perekond primaarseks suhete allikaks, keskmisest lapseeas kasvab sõprade, naabruskonna, kooli- ja trennikaaslaste osatähtsus oluliselt. Teismeeas kasvab noorte iseseisvus ja eneseteadlikkus, nende mõtlemine muutub kriitilisemaks ja komplekssemaks. Iseseisvumiseks vajavad lapsed aga vanemate austust, tuge ja julgustust. Woolfolk ja Perry (2012) on välja toonud, et laste sõltumine vanematest langeb vanusega eelkõige emotsionaalse kontrolli ja käitumise reguleerimise kontekstis, samuti erinevad laste ja vanemate ootused.

Lapse- ja noorukiea vajadused

Kiindumussuhe

Esimesel eluaastal on lapse jaoks esmatähtis vanema ja lapse suhe ning vanemlik hoolitsus. John Bowlby loodud kiindumusteooria kohaselt pannakse esimese eluaasta jooksul alus esmase hooldaja (enamasti ema) ja lapse vastastikusele kiindumussuhte, mille aluseks on lapse loomupärased füüsilised ja psühholoogilised kiindumuslikud käitumismallid lapsevanema suhtes, keda laps eristab teistest ümbritsevatest inimestest (Rholes & Simpson, 2004). See, kuidas esmane hooldaja lapse käitumismallidele reageerib ning lapse vajadusi mõistab, võimaldab kiindumussuhte tüübid jaotada kaheks põhikategooriaks: turvaliseks ja mitteturvaliseks (mida omakorda liigitatakse ärevaks, vältivaks ja disorganiseeritud kiindumustüübiks) (Rholes & Simpson, 2004). Bowlby kiindumusteooria kohaselt mõjutab esmaste hooldajatega tekkinud kiindumussuhe hiljem ka indiviidi suhteid teiste inimestega.

Iseseisvuse kujunemine

12-18 elukuul areneb lapsel arusaamine, et ta on eraldi individ ja paralleelselt lapse identiteedi kujunemisega areneb ka tema iseseisvus. Laps õpib järk-järgult tundma teda ümbritsevat keskkonda, inimesi ja iseennast. Lapse psühhosotsiaalsele arengule tuleb kasuks, kui lapsevanemad lubavad tal turvaliselt kogeda ja avastada uusi asju ning austavad lapse privaatsust. Olulist rolli lapse arengus mängib võimalus iseseisvalt eakohaseid ülesandeid sooritada ja kogeda (nt eelkooliealisel iseseisvalt riietumise ja mängimise oskus, kooliealisel üksi koju mineku ja õppimise oskus jne). Ülekaitsevad vanemad kardavad lapsele vabadust anda, sest nad kardavad sellega kaasnevat riske, ent kui lapsel ei lasta olla iseseisev ja tunda vabadust, ei saa ta kogeda erinevaid olukordi ega arene ka vastutustunnet oma tegude suhtes. Lapse iseseisvuse kujunemisele on seega just ülekaitsmine ja vabaduse piiramine suurem risk kui vabaduse andmine (Soonets jt, 1997).

Eakohased arenguülesanded

Laps peab saama võimaluse parimaks võimalikuks arenguks lähtuvalt tema enda individuaalsetest vajadustest ja eeldustest (Lapse heaolu hindamise käsiraamat, 2017), seega on oluline arvestada lapse vajaduste ja unikaalsusega. Lapsel on loomupärane uudishimu ja uurimisvajadus ning seda tuleb tunnustada. Lapse tegutsemist toetades ning liigset piiramist ja kriitikat vältides, saab ta positiivseid elukogemusi, mis suurendavad usku oma võimetesse (Soonets jt, 1997). Seega vajab laps võimalusi oma eale kohaste eluliste ülesannete lahendamiseks, mistõttu tuleks tagada lapsele vabadus iseseisvalt tegutseda ja eesmärki saavutada. Varasemast lapseest rääkides peaks vanem jälgima, et ülesanded oleksid lapsele eakohased ja realselt sooritatavad, et vältida liigset pettumustunnet ülesande lahendamise ebaõnnestumisel. Vanem võib tahta lapse arengut kunstlikult kiirendada, andes talle liiga raskeid ülesandeid (Soonets jt, 1997). Kui laps ei suuda nendega iseseisvalt toime tulla, kogeb ta neid kui negatiivseid elukogemusi. Liiga sagedased ebaõnnestumised võivad muuta lapse kartlikuks ja võtta temalt julguse ja tahtmise analoogseid olukordi tulevikus lahendada. Ülesannete sobilikkuse tunnetamine on küllaltki subjektiivne, abiks on vanematele siinkohal erinevate arenguteemaliste uurimuste ja teoste läbitöötamine, eakaaslaste jälgimine, eelnevad kogemused jne. Samuti on oluline, et lapsevanemal oleksid lapse suhtes realistlikud ja lapse arengutasemele vastavad ootused, sest see aitab ka lapsel endal kujundada enda suhtes realistlikku minapilti ning hoiduda liigsest pettumustundest. Eakohaste arenguülesannete ja probleemide lahendamine iseseisvalt aitab indiviidil toime tulla keerulistes ja stressirohketes olukordades ka tulevikus.

Eakaaslastega mängimine ja suhete arendamine

Varases lapseas on eakaaslastega mängimine ja suhete arendamine üks olulisemaid arengulisi ülesandeid (Stout Sosinsky, Gilliam ja Mayes, 2000). Eakaaslastega mängimine on vanematest mõjutatud nii suhete julgustamisest, kontrollimisest kui ka vanema-lapse suhte olemusest tulenevalt. Varasemalt loodud turvalisi kiindumussuhteid on seostatud suurema sotsiaalse kompetentsi, suurema populaarsusega eakaaslaste seas ning tugevamate

positiivsete sõbrussuhetega (Stout Sosinsky, Gilliam ja Mayes, 2000). Vanemate julgustavat ja toetavat suhtumist eakaaslastega mängimisse ja kontaktide loomisesse ning suhete suunamist ja juhendamist on samuti seostatud positiivsemate eakaaslastega suhetega (Shonkhoff ja Phillips, 2000).

Harrastused ja huvialad

Lapsele tuleks võimaldada harrastuste ja huvialade katsetamist, arvestades lapse huve ning sealjuures last liigsete harrastustega mitte ülekoormata (Lapse heaolu hindamise käsiraamat, 2017). Vanem ei tohiks püüda laste kaudu ellu viia oma täitumata noorusunistusi, sundides last tegutsema samas vallas, kus ta ise pole suutnud läbi lüüa. Lapse arengu seisukohast on oluline, et tal lubataks tegutseda vastavalt oma annetele ja huvidele, toetades tema võimete võimalikult täielikku väljaarendamist. Täiskasvanute elukogemus, oskused ja teadmised on lapse jaoks vajalikud ja väärtuslikud, ent nende edasiandmisel tuleb olla ettevaatlik, et oma arvamusi ja lahendusi liigselt peale ei surutaks.

Noorukiea vajadused

Soonetsi jt (1997) järgi on noorukiea üks põhilisi arenguülesandeid identiteedi kujunemine, mis sõltub oluliselt varase lapsepõlve individualiseerumiskogemustest. Teismeeale on seega omane oma rollide otsimine, iseseisvumine ning isiksuse, maailmavaadete ja hoiakute kujunemine. Vastureaktsioonina täiskasvanute liialdatud kontrollile ja nõudmistele võib noorukil esineda negatiivset identiteeti ehk nooruk võib ilmutada iseloomujooni ja hoiakuid, mis on võimalikult piire kompavad ja normatiivsest erinevad, tunda ennast ebakindlalt ning kannatada rollisegaduse all, mis väljendub negatiivsete emotsioonide kaudu (Soonets jt, 1997). Vanemad peaksid toetama oma last erinevate negatiivsete (nt viha, pahurus, kurbus) ja positiivsete (rõõm, rahulolu) tunnete väljendamisel, et laps õpiks oma emotsioonidega toime tulema ja ennast väljendama. Vastutustundlik lapsevanem annab lapse vanuse kasvades lapsele järjest enam sõna- ja otsustusõigust ning toetab lapses vastutustunde tekkimist (Lapse heaolu hindamise käsiraamat, 2017). Oluline on, et laps tunneks ka täiskasvanutepoolset lugupidamist ja

arvestamist. Lapse kasvatamine, juhendamine ja distsiplineerimine ei tohiks temas tekitada rõhuvat tunnet, sest see soodustab madala enesehinnangu kujunemist, mis omakorda pärsib tema isiksuse arengut (Soonets jt, 1997).

Lapse- ja noorukieas peaks indiviidil välja kujunema teatav ealine, sotsiaalne ja psühholoogiline kompetentsus. Segrin, Givertz ja Swiatkowski (2014) on leidnud, et sotsiaalse ja psühholoogilise kompetentsuse taseme saavutamine sõltub suuresti sellest, milline on indiviidi kogemus perekonnas esimese kahe elukümnendi ehk töös läbivalt käsitletavate lapse- ja noorukiea etappide jooksul.

Lapsepõlvkäsitlelused

Traditsioonilise lapsepõlvkäsitleluse järgi on laps oma loomupärase ebaküpsuse ja ebapädevuse tõttu sõltuv täiskasvanust, kes on lapse esindajaks ja otsustajaks (Jenks, 2005). Täiskasvanu ülesandeks on õpetada eluks vajalikke oskusi, suunata lapse valikuid ning last järk-järgult ühiskonnas hästi toimivaks liikmeks kujundada. Traditsioonilise käsitleluse kohaselt on täiskasvanud inimeseks olijad (*human beings*) ning lapsed alles inimeseks saajad (*human becomings*) (Qvortrup, 1991). Sellest tulenevalt nähakse traditsioonilise käsitleluse kohaselt last pigem kui objekti, mida sobilikuks vormida ja kasvatada, uue lapsepõlvesotsioloogilise käsitleluse kohaselt nähakse last aga kui subjekti. Lapse käsitlemine subjekti või objektina on hinnatav erinevate aspektide kaudu nagu näiteks kontrolli omamine ja tunnetamine, iseseisvus, väljendus-, otsustus- ja valikuvabadus, kompetentsus, ressursside omamine ja kasutamine jne.

Uus lapsepõlvesotsioloogiline lähenemine on lapsest lähtuv, rõhutades, et lapsed on ühiskonnas osalejad sünnist alates ning aktiivsed oma elu konstrueerijad (Qvortrup, 2005). Aktiivse toimijana on lastel oma tundmused, mõtlemine, mõistmine, tegutsemine, huvid ja õigused, millega nad mõjutavad nii iseennast kui ümbritsevat ühiskonda. Uus lapsepõlvesotsioloogiline lähenemine toetab laste vajaduste kõrval oluliselt ka laste õigusi ning käsitleb last kui kompetentset, otsustus- ja vastutusvõimelist indiviidi. Lapsest on saanud täieõiguslik ning täiskasvanuga võrdväärne indiviid (*human being*), kelle heaolu on

oluline siin ja praegu. Lapsepõlv on iga indiviidi jaoks unikaalne eluperiood, mille tähendus on personaalsetest kogemustest ja vaatenurkadest (Qvortrup, 1991).

Heaolu

Erinevate heaolu käsitlevate uurimuste tendents näitab, et sotsioloogid on traditsiooniliselt heaolu mõistet seostanud elukvaliteedi, eluga rahulolu ning õnnelikkusega. Psühholoogilises käsitluses on heaolul kaks uuritavat fenomeni: hedooniline ehk subjektiivne heaolu ning eudemooniline ehk psühholoogiline heaolu. Hedoonilise heaolu taset mõõdetakse elus läbielatud naudingute ja õnnelikkuse kontekstis (Ryan & Deci, 2001), eudemoonilise heaolu väljunditeks on aga inimese potentsiaali rakendumine ja eneseteostuse võimalikkus (Ryff, Singer & Dienberg Love, 2004).

Eudemooniline heaolukäsitlus proovib seega näidata, milline on indiviidi toimetulek raskuste ja eluliste ülesannetega. Eudemoonilise heaolukäsitluse puhul eristatakse kuut erinevat alamkategoriat, milleks on autonoomsus, indiviidi eneseareng, enese aktsepteerimine, eesmärgipärasus, positiivsete suhete loomise ja säilitamise oskus ning keskkonda sulandumise oskus (Ryff jt, 2004). Enese aktsepteerimine on inimese arengu ja heaolu jaoks oluline omadus, mis võimaldab tehtud vigu ja negatiivseid minevikukogemusi aktsepteerida ning nendest õppida. Autonoomsus annab võimaluse iseseisvalt elus ettetulevate väljakutsetega silmitsi seista, probleemolukordi lahendada ning ennast kehtestada. Oskus end ümbritsevas keskkonnas edukalt toime tulla ning luua positiivseid suhteid teiste ühiskonnaliikmetega, toetab sotsiaalset toimetulekut. Elukestev eneseareng ja eesmärgipärasus näitab inimese võimet elus edasi pürgida. Kõiki neid eudemoonilise heaolu mõõtmise aspekte ühendab enese tajumine oma elu subjektina.

Lapse heaolu mõõtmisel on mitmed autorid toonud välja erisusi täiskasvanute heaolu mõõtmisega. Kutsari (2008) järgi saab lapse heaolu mõõta nii füüsilisest, vaimsest, emotsionaalsest, käitumuslikust kui ka eetilise aspektist (nt lapse ligipääs ühiskonna hüvedele, tervislik seisund, oluliste täiskasvanute ja eakaaslaste olemasolu ning suhted nendega, lastega seotud hoiakud ja väärtushinnangud). Hanafin ja Brooks (2005) järgi on

lapse heaolu mõõtmisel nelja erinevasse kategooriasse kuuluvad indikaatorid: positiivsed (lapse elu positiivsed küljed), negatiivsed (negatiivsed küljed, mida kutsuvad esile näiteks halvad vanemlikud oskused), objektiivsed (statistika ja faktid) ja subjektiivsed (lapse enda hinnang) indikaatorid. Antud uurimuses käsitlen põhiliselt subjektiivseid hinnanguid, mis on omakorda toetatud negatiivsetest ja positiivsetest kogemustest lapsepõlves. Lapse heaolu hindamise käsiraamatus (2017) on välja toodud ka lapse heaolu hindamine kolmnurga mudeli alusel, mis uurib ja jälgib lapse vajadusi ja nende täitmist. Kolmnurga keskmes on laps ja tema heaolu, mida ümbritsevad kolmnurga tahud keskenduvad kolmeteistkümne alapunktina lapse arenguvajaduste, vanemate suutlikkuse ning pere ja keskkonna hindamisele. ÜRO lapse õiguste konventsioon lapse heaolu käsitlemise normatiivse alusena rõhutab lapse arengu terviklikkust, iga lapse individuaalsust ja sünnipärase potentsiaali realiseerimise tähtsust (Petrén ja Hart, 2000).

1.2. Vanemlikud kasvatusstiilid

Kasvatusstiil on vanemate arusaamadest ja hoiakutest tulenev viis, kuidas oma last kasvatada ja teda sihipäraselt suunata. Diana Baumrind on oma vanemate kasvatusstiile käsitlevate uurimuste alusel kasvatusstiilid grupeerinud neljaks põhistiiliksi: autoritaarne (*authoritarian*), autoriteetne (*authoritative*), järeleandlik (*permissive*) ning mittekaasatud (*uninvolved*), asetades need kasvatusstiilid kahe dimensiooni konteksti, milleks on nõudlikkus (*demandingness*) ja tundlikkus (*responsiveness*) (Baumrind, 1991). Tundlikkuse dimensioon näitab, kui palju vanemad toetavad lapse isikupära, iseseisvuse ja enesekehtestamise arendamist. Selle eelduseks on mõistev ja toetav suhtumine ning lapse soovidega arvestamine. Nõudlikkuse dimensioon näitab, millised on vanemate poolt lastele seatud nõudmised ja reeglid ning mil määral rakendavad vanemad lapse käitumise ja tegevuste juhtimist. Kuigi neli ülaltoodud kasvatusstiili varieeruvad oma olemuses sotsiaalsest kontekstist, arenguperioodist ja hindamismeetoditest sõltuvalt, eristuvad iga stiili puhul konkreetsed läbivad jooned, mida Baumrind (1991) kirjeldab järgnevalt:

Autoriteetsel kasvatusstiilil iseloomustab kõrge nõudlikkus ja kõrge tundlikkus, mis tähendab, et vanemad panevad paika piirid ja mõistlikud nõudmised, ent väljendavad samaaegselt lapse suhtes soojust ja kiindumust. Nõudmiste ja piiride seadmisega käib

enamasti kooskõlas seletav lähenemine ning lähtutakse mõlema osapoole vastastikusest kaasatusest, osalusest ja kokkulepetest. Distsiplineerimismeetodid on pigem toetavad kui karistavad. Perekonnas lähtutakse demokraatlikust printsübist, toetades kõigi pereliikmete, sealhulgas laste, eneseväljendust ning otsustamis- ja valikuvabadust.

Autoritaarset kasvatustiili iseloomustab kõrge nõudlikkus ja madal tundlikkus. Vanemad loovad kindla reeglistiku ja korra, millele allumist lastelt selgitusi andmata oodatakse. Piiratud on laste vaba tahte realiseerimine, õigused, vajadused ja iseseisvus, rohkem hinnatakse kuulekat käitumist ja vanemate nõudmiste täitmist, mida hoitakse enamasti kontrolli all erinevate karistusmeetmetega.

Järeleandlikku kasvatustiili iseloomustab madal nõudlikkus ja kõrge tundlikkus. Vanemad ei kehtesta lapsele konkreetseid piire ja nõudmisi, lubades lapsel käituda oma soovile vastavalt ka siis, kui olukorrad ei ole lapsele eakohased. Lapsele on antud vähe kohustusi näiteks majapidamistöodes ning seatud vähe nõudmisi lapse käitumise osas. Lapsed ei õpi tundma piire ja arendama enesekontrolli, nende jaoks on keeruline tajuda oma käitumise tagajärgi.

Mittekaasatud kasvatustiili iseloomustab madal nõudlikkus ja madal tundlikkus. Mittekaasatud vanemlustiili rakendavad vanemad ei ole nõudlikud ega ka osavõtlikud ning levinud on uskumus, et laps kasvab ise. Vanemad ei pühenda lapsele aega ega õpeta vajalikke eluoskusi, nad on emotsionaalselt distantseerunud. Lapse ja vanema vahel on nõrk emotsionaalne side ja kiindumustunne.

Baumrindi kasvatustiilid on neli erinevat kombinatsiooni kahedimensioonilisest meetmest. Enamasti ei saa aga lapsevanema kasvatustiili üheselt määratleda ja eristatada, kuna väljatoodud vanemlikud kasvatustiilid võivad olla omavahel põimunud ning vastavalt lapse ja vanema isikuomadustele ja eluhetkele varieeruda. Positiivse kasvatusliku tulemuse annab lapsevanema oskus valida lapsele sobivad kasvatusteetmed.

1.3. Ülekaitsev vanemlus

Ülekaitstva vanemluse uurimuslikud alused ulatuvad 1940-ndate algusesse, millejärgselt on selle fenomeni olulisemad uurijad olnud David M. Levy (1966), Gordon Parker (1983) ning Michael Thomasgard ja Peter Metz (1993) (Csomortáni, 2011). Levy (1966) eristas nelja erinevat ülekaitstva vanemluse vormi: liigne füüsiline kontakt, autonoomse käitumise takistamine, infantiliseerimine ehk väikelapseliku ja ebakompetentsena kohtlemine ning liigne kontroll/kontrollipuudumine. Parker (1983) andis välja esimese tervikliku ülekaitsvat vanemlust käsitleva käsiraamatu ning lõi ühe esimestest hästi standardiseeritud ülekaitstuse mõõdikutest (*Parental Bonding Instrument- PBI*). Ülekaitsvat vanemlust käsitles ta kahes dimensioonis: hellitav piiramine (*affectionate constraint*) ja kiindumuseta kontroll (*affectionless control*).

Lemoyne ja Buchanan (2011) on ülekaitsvat vanemlust kirjeldanud järgnevalt: “Lapsed ei saavuta iseseisvust oludes, kus vanemad lahendavad nende eest probleeme, ei luba osaleda eakohastes ülesannetes ning võtta iseseisvalt vastu otsuseid.” Vanem püüab lapse eest kõike ära otsustada ja ära teha, astudes üle lapse individuaalsuse ja autonoomsuse piiridest, seda nii igapäevaelu ülesannete (nt iseseisev riietamine, söömine, koolis käimine ja kodutööde lahendamine) kui ka eluvalikute, probleemituatsioonide ja eakohaste arenguülesannete kontekstis. Vanema kontrolli all võivad olla ka lapse suhted ja kontaktid eakaaslastega, selekteerides lapse eest tema tutvusringkonda ja sõpru ning piirates oluliselt koduväliste sotsiaalsete suhete toimimist.

Ülekaitsvale vanemlusele on omane last kaitsta väiksemagi ohu ja riski eest, viidates maailmale kui ohtlikule paigale, mistõttu ei saa laps katsetada ka turvalise riski piire eakohases keskkonnas (Lemoyne ja Buchanan, 2011). Luues lapsele reaalsusest kõrvalekalduva maailmapildi, võib vanemliku kontrolli ja kaitstuse kadumisel iseseisvas elus hakkamasaamine olla lapsele raske, sest puuduvad kogemused ja probleemilahendusoskus.

Valikuid tehakse lapse eest, kuna tuntakse, et laps ei ole piisavalt pädev ise otsustama ning kardetakse “valede” valikute tegemist ja läbikukkumist (näiteks otsustatakse lapse kooliteega seotud valikuid nagu eriala ülikoolis ja huvialaringid). Vanemate ootused ja endale meelepäraste valikute pealesurumine võib aga põhjustada lapses stressi, pinget ja tunnet, et vanemate kõrgendatud ootusi ei osata realiseerida (Lemoyne ja Buchanan, 2011).

Deci' ja Ryani (2004) enesemääratlemise teooria kinnitab samuti, et indiviidil on kolm põhilist kaasasündinud psühholoogilist vajadust, milleks on autonoomsus, kompetentsus ja seotus. Inimese täieliku potentsiaali rakendumine, heaolu ja personaalne areng sõltub sellest, mil määral ümbritsev keskkond nendel vajadustel realiseeruda võimaldab (Deci ja Ryan, 2004). Tulenevalt enesemääratlemise teooria lähtekohtadest, toetab autonoomsust soosiv vanemlus iseseisvust ja kompetentsust, millel on indiviidi heaolule positiivne mõju, ülekaitstvat vanemlust on aga käsitletud kui autonoomsust takistavat sotsiaalset keskkonda, millel on indiviidi heaolule negatiivne mõju. Siinkohal on oluline märkida, et Deci ja Ryani (2004) järgi ei tähenda autonoomsus tingimata iseseisvust, vaid vaba tahte ja otsustusvõime olemasolu ning realiseerimisvõimalust indiviidi enda huvides.

Ülekaitstvat vanemlust põhjustavate tegurite kohta on uurimusi vähe. Thomasgard ja Metz (1999) Parkeri (1983) kaudu leiavad, et vanemad ei oska oma kasvatusstiili objektiivselt hinnata, mistõttu ei peeta liigset kontrolli, ülekaitstust ja järelevalvet lapse suhtes negatiivseks või lapse autonoomsust rikkuvaks. Täheldatud on ka, et vanemate jaoks on vastavatest teemadest rääkimine ebamugav ja ärritav. Kantrowitz & Tyre (2006) lisavad, et ülekaitsev vanemlus on tihtipeale rajatud headele kavatsustele. Samuti võib ülekaitstva vanemluse avaldumine erinevates lapse elukaarefaasides varieeruda, näiteks sekkuvad vanemad rohkem teisme- ja varases täiskasvanueas, kus suureneb lapse vajadus individuatsiooniks, suureneb koduväliste institutsioonide ja suhete tähtsus ning kaasub suurema kaaluga otsuste vastuvõtmine (näiteks kooli/töö kontekstis). Thomasgard ja Metz (1993) järgi võib ülekaitstvat vanemlust põhjustada ka vanemate mentaliteet, et laps on liiga haavatav või vanemate negatiivsed emotsioonid (nt süütunne ja ärevus), mis tuginevad varasematele kogemustele.

Ülekaitsev vanemlus väärkohtlemise liigina

Soonetsi jt (1997) järgi on lapse väärkohtlemine mistahes käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist ja psüühilist heaolu, seades ohtu tema eakohase arengu ja tervisliku seisundi. Enamasti tuuakse väärkohtlemise liikidena välja füüsiline, seksuaalne ja emotsionaalne väärkohtlemine. Lisaks eelnevalt välja toodud kolmele liigile, kuulub väärkohtlemise alla kaks vastandlikku vormi: hooletussejätmine ning ülekaitstus. Ülekaitstus lapse suhtes on väärkohtlemise liik, mille puhul lapsevanem või hooldaja liialdab kontrolli hoidmisega lapse tegevuse üle, laps jäetakse ilma eakohasest iseseisvast tegutsemisest, millega seatakse ohtu tema isiksuse ja sotsiaalse kompetentsuse areng (Soonetsi jt, 1997).

Kuigi lapse ohtude eest kaitsmine ning turvalisuse ja heaolu tagamine on normatiivne tegevus, on ülekaitsev vanemlus tugev kõrvalekalle kasvatusmeetmete normatiivsest ulatusest. Ka Lemoyne ja Buchanan (2011) on kinnitanud ülekaitstvat vanemlust kui loomupäraselt arenguks sobilike kasvatusmeetmete edasiarendamist ja rakendamist vanemate poolt ebasobivas ulatuses ja kontekstis. Probleem seisneb seega mitte laste käekäigu pärast muret tundmises, vaid vanemate valitud meetodites ja käitumisviisis, mis takistavad lapse individuaalset arengut ja heaolu, millest võib järeldada, et tegemist on lapse väärkohtlemise liigiga.

PROBLEEMISEADE

ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1989) kohaselt on lapsel õigus sooritada eakohaseid ülesandeid ning kasvada ja areneda nii oma mõtetes, tundmustes kui tegutsemises. Lapse eestkostjaks on kuni täisealiseks saamiseni tema vanemad või esmased hooldajad, kelle kohus on lapse eest hoolitseda ning tagada talle primaarsete vajaduste rahuldamine, aga ka toetada tema individuaalset arengut, anda võimalus oma elu puudutavates aspektides kaasa rääkida, olla kuulatud, mõistetud ja toetatud, mistõttu mängib olulist rolli see, kas ja kuidas vanemlik kasvatus lapse individuaalset arengut võimaldab.

Ülekaitsva vanemluse temaatikat on Eestis vähe käsitletud nii teoreetilises kui uurimuslikus kontekstis. Lapse väärkohtlemisena käsitletakse peamiselt füüsilist, seksuaalset ja emotsionaalset vägivalda ning hooletusse jätmist. Ülekaitsva vanemluse rikutakse lapse õigusi autonoomsusele, valiku- ja otsustusvabadusele ning eneseteostusele. Minu uurimuse eesmärgiks on analüüsida ülekaitsvat vanemlust kui lapsele rakendatavat kasvatusmeetmete süsteemi nelja noore täiskasvanu retrospektiivses käsitluses. Valisin uurimuse sihtgrupiks noored täiskasvanud, kelle vanemate kasvatusstiili on lapsepõlves iseloomustanud ülekaitsvus, andes neile võimaluse nüüd, noore täiskasvanuna ning olles oma elu eksperdid, meenutada ülekaitsvuse ilminguid ning analüüsida selle mõjusid ja tagajärgi.

Lähtuvalt töö eesmärgist püstitasin kolm uurimisküsimust:

1. Mida räägivad noored täiskasvanud ülekaitsva vanemluse ilmingutest oma lapsepõlves?
2. Milliseid ülekaitsva vanemluse mõjusid uurimuses osalejad välja toovad?
3. Milliseid lapsepõlves esinenud ülekaitsva vanemluse tagajärgi näevad nad oma täiskasvanuelus?

II METOODIKA

2.1. Metodoloogia valik

Käesolevas uurimuses rakendan kvalitatiivset uurimismeetodit, mis võimaldab osalejatel ise oma kogemustest ja mõtetest vabalt rääkida. Kvalitatiivne uurimisviis on paindlik lähenemine, mis sobib väiksearvuliste juhtumite uurimiseks (Hammersley, 2013). Kvalitatiivse uurimismeetodi valimisel oli minu jaoks oluline, et see loob võimaluse uurida intervjueeritavatele endale tähtsaid teemasid ja leida selles varjatud sõnumeid (Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara, 2005). Kvalitatiivse uurimuse eesmärgiks pole uurimustulemusi üldistada (Hirsjärvi jt, 2005), vaid pigem läbi isiklike ja sotsiaalsete kogemuste uurimise ja seletamise aru saada väikese arvu inimeste maailmavaatest (Laherand, 2008). Minu töös annab kvalitatiivne uurimisviis seega võimaluse keskenduda noorte täiskasvanute lapsepõlve kogemusele ning mõista ülekaitstva vanemluse ilminguid nii lapsepõlves kui täiskasvanueas.

2.2. Andmekogumismeetodid

Tulenevalt uurimuse eesmärgist huvitas mind noorte täiskasvanute perspektiiv oma vanemate ülekaitstuse ja kontrolliva kasvatusstiili adreessadina. Leidsin, et antud teema juures on oluline küsida noorte täiskasvanute tõlgendusi ja tagasisivaateid nende lapsepõlvele, kus vanemate kasvatusstiil on olnud üks primaarseid nende elukorraldust ja elustiili mõjutavaid faktoreid. Lähtudes uuest lapsepõlvesotsioloogilisest käsitlusest, oli minu jaoks oluline küsida noorte täiskasvanute tagasisivaadet vanemate kasvatusstiili mõjule ja tagajärgedele neile endile, kui oma elu subjektidele. Andmekogumismeetodina kasutasin biograafilisi (*life-story*) intervjuusid, mille abil on võimalik koguda subjektiivseid teadmisi ühe inimesi elu kohta (Atkins, 2011). Intervjuud olid oma olemuselt poolstruktureeritud,

mille tarbeks valmistasin ette põhiküsimused ning tegin intervjuuplaani, jättes samal ajal intervjuuprotsessi iga intervjuueeritava puhul osaliselt lahtiseks, et säiliks loomulik vestlust meenutav intervjuukulg koos võimalike lisaküsimustega. Intervjuu struktuuri ülesehitamisel lähtusin uurimisküsimustest, mille alusel koostas kolm teemaplokki. Olin enda jaoks sõnastanud üldised eesmärgid, mida konkreetsete lõikudega teada soovin saada. Minu uurimuses põimub inimese minevik lapseõlve näol, olevik noore täiskasvanuna ning tulevik vanemliku kasvatusstiili ja lapseõlve kontrolli võimalike tagajärjedena, mille aluseks on Laheranna (2008) tõdemus, et oma elust jutustades põimub inimese autobiograafias tema personaalne ja sotsiaalne minevik, olevik ja tulevik. Oluline on siinkohal märkida, et kuna intervjuueeritav jutustab oma lugusid lapseõlvest, olles nüüd noores täiskasvanueas, esineb tõlgendustes, mälestustes ja hinnangutes perspektiivist lähtudes teatavaid erisusi.

2.3. Uurimuses osalejad

Töö teema valik oli ajendatud minu enda retrospektiivsetest mälestustest kooli- ja eakaaslastest ja nende vanematest ning paralleelselt ka praeguses ühiskonnas nähtust ja kogetust. Võtsin ühendust oma endiste tuttavatega, keda oma mälestuste põhjal tundsin intervjuueerimiseks sobivat ning teised intervjuueeritavad leidsin tänu tutvusringkonnale, kelle käest uurisin, kas nad oskaksid vastavalt minu püstitatud kirjeldustele kedagi intervjuueeritavaks soovitada. Intervjuueeritavate otsimisel oli minu jaoks kriteeriumiteks, et tegemist oleks vanuse mõttes noore täiskasvanueas (20-25) olevate isikutega, sugu siinkohal minu jaoks rolli ei mänginud. Intervjuueeritavateks olid 3 naist ja 1 mees, vanuses 21-22.

2.4. Uurimuse eetiline aspekt

Käesolevas bakalaureusetöös käsitletav uurimus on ülesehitatud personaalsete biograafiliste intervjuude läbiviimisele nelja noore täiskasvanuga, mis sisaldab delikaatset informatsiooni. Kõik osalejad nõustusid vabatahtlikult uurimuses osalema, teades uurimuse

temaatikat ja eesmäärke ning andsid loa kasutada intervjuudest saadavaid andmeid. Töö autori ja intervjuueerijana oli minu jaoks oluline, et uurimuses osalevatele intervjuueeritavatele oleks tagatud anonüümsus ja konfidentsiaalsus, mistõttu on uurimuses osalevate inimeste nimed avaldamata ning asendatud ja kodeeritud vastavalt intervjuude läbiviimisele tähistega I1, I2, I3, I4. Uurimuses osalejate tutvustuses on avaldatud vaid üksikud detailid, mille vajalikkust pean uurimuse kontekstis oluliseks, jättes avaldamata informatsiooni, mille alusel oleks võimalik intervjuueeritavaid tuvastada. Intervjuude läbiviimisel oli minu jaoks oluline osalejate heaolu ja isiklik tunnetus, mil määral soovitakse iga küsimuse juures ennast avada ja mida rääkida. Samuti selgitasin enne intervjuu läbiviimist, et minu esitatud küsimused on loodud kooskõlas töö sisuga ning ajendatud puhtakadeemilisest huvist uurimuse suhtes. Küsimustele vastamise ja mittevastamise ning vastuse detailsuse otsustas intervjuueeritav ise. Arvestasin, et sellisel teemal rääkides võib intervjuueeritav vajada pause mõtlemiseks, enda kogumiseks ja vastuste andmiseks, mistõttu säilitasin rahulikku tempot ning ei kiirustanud ega survestanud inimest vastama koheselt. Üritasin vältida pauside ajal repliike, mis annaksid intervjuueeritavale valesignaali, et küsimusele vastamise aeg oleks justkui läbi või vastus ammendav, kuna teadsin, et inimene proovib ennast samaaegselt täiendavaks vastamiseks koguda ning mõtteid korrastada. Proovisin läheneda igale intervjuule unikaalsuse printsiibist lähtudes, mistõttu arvestasin iga intervjuueeritava individuaalsete lugudega ning küsisin lisaks eelnevalt kirja pandud küsimustele varieeruvaid lisaküsimusi, säilitades seejuures professionaalse hinnanguvaba hoiaku.

2.5. Uurimuse kulg

Minu jaoks oli oluline, et intervjuuprotsess oleks osalejatele võimalikult kogemustest rääkimist toetav ja annaks võimaluse ennast avada. Minu eesmärgiks oli luua pingevaba õhkkond, kus intervjuueeritavad saaksid vabalt rääkida oma mõtetest, tunnetest ja kogemustest. Leidsin, et intervjuud peaksid toimuma privaatses ruumis, selleks ei olnud minu jaoks sobilik kodune keskkond. Alustasin iseenda tutvustamisest, kirjeldasin oma bakalaureusetöö teemat ja uurimust ning seletasin intervjuude läbiviimise protseduuri üleüldiselt. Kuna kõik minu uurimuses osalevad inimesed olid vabatahtlikult nõustunud

intervjuud andma ning teadsid minu uurimuse teemat juba eelnevalt, olid nad ilmselt jõudnud ka enda jaoks eelnevalt mõningaid mõtteid koguda. Intervjueerivatelt küsisin luba ka salvestamiseks ning sõlmisime vastastikkusel usaldusel ja aususel põhineva kokkuleppe, et kogu informatsioon jääb konfidentsiaalseks ning intervjueeritav anonüümseks.

2.6. Analüüsimeetod

Intervjuud transkribeerisin nelja erineva failina. Tsitaatidena välja kirjutatud vastused on töös esitatud ilma häälikute “ee”, “mm” jne, et tagada lugejale parem arusaadavus. Muul moel tsitaate moonutatud ei ole. Pisikesed mõttepausid on esitatud kolme punktiga. Tsitaadid on eristatud tekstis kaldkirjas ja jutumärkidega. Oluliseima rõhutamiseks teksti lühendamisel või liitmisel olen kasutanud /.../ märgistust.

Esmalt koondasin läbiviidud intervjuude küsimustele vastavalt erinevates failides olevad intervjueeritavate vastused. Seejärel jagasin küsimused ja vastused teemaplokkidesse, mille moodustamisel lähtusin kolmest püstitatud uurimisküsimusest. Loodud alapealkirjad aitasid mul orienteeruda ja struktureerida intervjuude põhjal kogutud materjali ning saada vastused püstitatud uurimisküsimustele.

III TULEMUSED

Tulemused esitan erinevates teemaplokkides, kasutades temaatilise sisuanalüüsi meetodit. Temaatiline sisuanalüüs keskendub andmete avatusele, rõhutab uurimust kui tundmaõppimise protsessi ega lähtu eelnevatest standarditest ja valmis kontseptsioonidest (Strömpl, 2017). Analüüs ja arutelu põhinevad nelja noore täiskasvanuga läbiviidud intervjuu tulemustel, mida toetan vastavalt teoreetilises ülevaates käsitletud allikatega. Intervjuudest toon analüüsisosas välja intervjuueritavate tsitaate. Alustan tulemuste esitust osalejate lapsepõlvkodus elanud leibkonna koosseisu tutvustamisega. Uurimisküsimustest lähtuvalt liigun edasi vanema-lapse suhete, vanemate kasvatusstiili, ülekaitstva vanemluse ilmingute ja tagajärgede temaatiliste tulemuste esitamisega.

Osalejate ja nende lapsepõlve leibkonna kirjeldused

I1: 22-aastane naine, bakalaureuseõppe tudeng. Elas 10-aastaseks saamiseni koos ema, isa ja noorema vennaga. Seejärel alustas ema koos lastega kooselu uue mehega, mis kestis kaks aastat. Järgnes kaks aastat ema ja vennaga kolmekesi elamist. Ema abiellus praeguse kasuisaga, moodustus ühine leibkond. Praeguseks elab naine koos oma elukaaslasega lapsepõlveleibkonnast eraldi.

I2: 21-aastane naine, bakalaureuseõppe tudeng. Elas koos oma ema, isa ja suurema õega. Praeguseks elab lapsepõlveleibkonnast eraldi.

I3: 21-aastane mees, bakalaureuseõppe tudeng. Ema oli üksikvanem, leibkonna moodustasid ema, vanaema ja I3. Praeguseks elab lapsepõlveleibkonnast eraldi.

I4: 22-aastane naine, bakalaureuseõppe tudeng. Elas lapsepõlves koos oma ema ja isaga, oli pere esimene laps, hiljem sündisid perre ka vend ja kaks õde. Praeguseks elab lapsepõlveleibkonnast.

3.1. Vanemlik kasvatusstiil

Lastekaitseeaduse (2014) kohaselt on lapse õiguste ja heaolu tagamise eest esmane vastutus lapsevanemal või last kasvataval isikul. ÜRO Lapse õiguste konventsiooni (1989) kohaselt on lapsevanema kohus lapse eest hoolitseda, tagada talle primaarsete vajaduste rahuldamine, aga ka toetada tema individuaalset arengut, anda võimalus oma elu puudutavates aspektides kaasa rääkida, olla kuulatud, mõistetud ja toetatud.

Iga indiviid ja perekond on unikaalne kontseptsioon. Laps on osalise vastutusega alla 18-aastane isik, kelle suhtes vanem rakendab oma oskusi ja kasvatusmeetmeid ning on tema seaduslikuks esindajaks. Seega on nende iseseisev tegutsemisvõime vanuse, sotsiaalse küpsuse ja õiguslike normide tõttu piiratud. Seda, millise emotsionaalse keskkonna vanem oma lapsega suhtlemiseks ja tema kasvatamiseks loob, ning kuidas vanem väljendab oma tundeid ja käitumist lapse suhtes, nimetatakse vanemlikuks kasvatusstiiliks.

Vanemliku kasvatusstiili kirjeldustes töid intervjueeritavad välja reegleid, kindlat distsipliini ja kontrolli. Erisusi esines ühe leibkonna vanemate stiilides.

I1: *“Ema kasvatusstiil meenutab pigem autoriteetset kasvatusstiili. Olid reeglid, mis minu meelest siia maani ei ole otstarbekad, kuid oli ka seletamine, mõistmine, hoolimine. Isa kasvatusstiili kirjeldaksin autoritaarsena, sest olid reeglid ja tugev distsipliin, ainult tema arvamus on õige ja punkt.”*

I2: *„Ema oli pigem see domineerivam pool, isa pigem läks nii-öelda vooluga kaasa. Selles suhtes, et kõik otsused käisid läbi ema ja eks ma olingi sellega harjunud. Vanem õde, kellega ma hästi palju aega koos veetsin, püüdis mulle hästi palju õpetada ja ta oli tegelikult mu emale hästi sarnane inimene, nõudis autoriteeti, aga samas oli leebem ja ikkagi ka nagu õde, mõistis mind...”*

Siinkohal on oluline, et lapsevanemaid ei saa käsitleda ühe üksusena, kuna lapsel võib iga teda kasvatava isikuga olla eraldiseisev suhe. Näiteks võivad talle sobida erinevad

kasvatustiilid ning areneda positiivne ja lähedane suhe ühe vanemaga ning teisalt areneda vastupidine negatiivne ja külm suhe teise vanemaga. Seda kinnitavad ka intervjueeritavate seisukohad eri vanemate osas:

I1: *“Emaga tundsin ennast ilmselgelt lähedasemana, sest lisaks reeglitele, karistustele ja kohustustele oli temal aega näidata ka armastust ja seda, milline lapse-vanema suhe olema peaks. Isaga kaugemana, olid ainult reeglid ja ta ei tunne huvi nii palju kui võiks.”*

Intervjueeritavad analüüsisid ka oma vanemate kasvatustiili põhjuseid. Näiteks I1 arvas, et tema ema on proovinud tema peal rakendada vastupidiseid kasvatuse meetmeid oma vanemate (ehk vanavanemate) kasvatusel, proovides rakendada rohkem kontrolli ja olemasolu. Selle ema jaoks on oluline oma lapsega olla lähedasem ning ta soovib enda vanemate kasvatustiilist erineda, mis viitab minevikus puudu jäänud tähelepanu ja pühendumise tajumisele. Selles tulenevalt on tekkinud soov kogetud minevikuvigu vältida, kaldudes pigem teise (ülekaitsvasse ja -hoolitsevasse) äärmusesse. Isa militaartaust tähendab ilmselt kindlalt reglementeeritud, kontrollile alluvat süsteemi, millega isa on harjunud, seega kandub see edasi ka oma laste kasvatamisse. Militaarses süsteemis on tunnete ja emotsioonide väljendamine tagaplaanil, mistõttu ei pruugi selle süsteemiga harjunud vanem osata mõista ka lapse eneseväljendusvajadust.

I1: *“Mu emal oli endal lapsepõlves pigem minnalaskev kasvatus ja ta pidi hästi palju ise hakkama saama ja ma arvan, et ta ise tahab sellele olla just vastupidine /.../ Isal mängib palju rolli tema militaartaust. Arvan, et sellepärast ei oskagi ta kohati näidata enda tundeid või mõista, miks need tähtsad on, sest ta pole ise saanud tunda seda niiõelda õiget kasvatust, kus on just võrdselt reegleid ja samas ka mõistmist ja hoolimist.”*

I2 toob välja, et vanemal võivad lapse suhtes olla teatud ootused, mis tuginevad sotsiaalsele staatusele ja vanemate enda edukusele: I2: *“Kuna ta on ise väga prestiižse ameti peal siis ilmselt ta tahtis et ma saavutaks ka elus midagi /.../”. Ootused hõlmavad näiteks iseloomujooni, hobisid, huvialaringe, aga ka erialaseid valikuid või tulevast töökohta. I2: *“/.../ Et ta mõtleski, et minust peaks saama jurist või arst või midagi...ma**

mäletan seda sõda eriala pärast.” Vanemad võivad tähelepanuta jätta lapse vajadused ja soovid olevikus, proovides lapse valikuid jõuliselt suunata ning olles kinni oma visioonis.

Vanem tahab tunda oma lapse üle uhkust ning eeldab, et laps vastaks tema ootustele, oleks kombekas ja akadeemiliselt edukas: I2: *“/.../ ja kindlasti tahtis ta uhkust tunda et näed minu laps on nii tubli ja arukas ja õpib nii hästi jne”*. Sealjuures mängib vanema jaoks rolli ka ühiskonna ja tutvusringkonna arvamus ja kuvand, mistõttu võib vanem teatavaid aspekte seltskonnas või iseenda jaoks ilustada, rõhutada või võimendada.

Samuti võib liigkaitsvat ja ülehoolitsevat vanemlust põhjustada üksikvanema staatus. Olles oma lapse elus ainus täiskasvanu/vanem, kaasneb sellega suurem vastutus ja pinge näidata head eeskujut, olla lapse jaoks olemas ning tagada tema materiaalsed vajadused. Seda kinnitab ka I3: *“ma arvan, et üksi last kasvatada on väga raske ja sa tead nagu et sa pead talle ise kõike võimaldama ja need otsused mida sa teed on sinu õlul ja kui sa tahad oma lapsele parimat siis sa tunned seda survet et äkki ma ei suuda teda kontrollida või satub mingisse halba seltskonda.”*

Küsimusele, mis oli intervjueritavate jaoks lapsena oluline toodi välja järgmist:

I1: *“Paljud asjad, kuid üks asi, mis meelde tuleb, on kindlasti vabadus ise otsustada. Olen alati olnud selline iseteadlik, aga kõik kolm vanemat minu elus on seadnud mulle piire, otsustanud minu eest. Alati igatsesin ma seda vabadust otsustada kõige rohkem.”*

I2: *„Minu jaoks oli kõige kurvem kui ma ei saanud ise otsustada ja ei seletatud ka midagi vaid lihtsalt et nii on ja punkt ja mul ei ole mingit sõnaõigust.“* Paradoksaalne on, et küsimusele, mis intervjueritavale lapsena oluline oli, kõneles intervjueritav automaatselt sellest, mis oli tema jaoks valesti. See annab mõista, et igal inimesel avalduvad konkreetse küsimusega täiesti eriilmelised mälestused, kogemused ja tõlgendused. Negatiivsetel mälestustel on tendents varjutada positiivseid kogemusi, mistõttu esines intervjueritavate vastustes viiteid pigem lapsena neid riivanud aspektide kohta nagu sõna- ja otsustusõiguse ja vabaduse puudumine. Väljatoodud tsitaadid annavad seega aluse arvata, et

lapsepõlvkogemustes on intervjueeritavate jaoks midagi neile olulist vajaka jäänud, millele nad tagasivaateliselt noore täiskasvanuna rohkem tähelepanu pööravad ning endiselt oluliseks peavad.

Lapse jaoks on olulised ka suhted eakaaslaste ja sõpradega ning kuuluvustunne. Rõhutati sotsiaalsete suhete olulisust ning väärtustati aega sõpradega: I2: *“Oluline oli aeg sõpradega /.../”* Vastuses ilmneb ka tõestus- ja tunnustusvajadus: I2: *“/.../ ja et mind võetaks täiskasvanuna. Et mõnikord kui ma teingi midagi mis vanematele ei meeldinud siis pärast ma sain nagu tõestada et näete ma sain hakkama.”*

Teistest eristub I4, kes toob vastuses välja perekonna olulisuse ja teistega arvestamise. Tema vastuses ei kajastu ka negatiivseid mälestusi või lapsepõlves tunnetatud puudujääke: *“Minu jaoks oli oluline teistega arvestamine ja perekonna väärtustamine. Kuna mul on ka nooremaid õdesid ja vend, siis pidasin oluliseks ka nende eest hoolitsemist.”*

3.2. Ülekaitstva vanemluse ilmingud lapsepõlves

Ülekaitstva vanemluse ilmingute ja mõjude uurimisel on oluline arvestada, et laste ja täiskasvanute perspektiivid on erinevad ehk see, kuidas antud fenomeni tajuvad vanemad, erineb sellest, kuidas ülekaitsvat vanemlust tajuvad adressaadid ehk lapsed. Lapse arvamuse ja perspektiivi välja selgitamine on oluline, kuna see toetab lapse eneseväärikust, mis on sätestatud ka ÜRO Lapse õiguste konventsioonis (1989).

Ülekaitstva vanemluse ilmingute uurimiseks olid läbivad märksõnad kontroll, ebaõiglus, rangus. Kontrollimise kohta esitatud küsimuste puhul toodi välja järgmisi situatsioone:

I1: *„Noo varasemas elus on number üks asjaks ikkagi see, et ma pidin nii vara magama minema. Teised näiteks suvel alles väljas mängisid kui mina juba magama pidin...Teismeeas ma tundsin ka pigem siis seda kontrolli, kui näiteks pidin tegema aiatöid, sest ma elasin maal, samas kui teistel korterilastel neid polnud ja võisid vabalt terve päev*

ringi joosta. Sama asi oli ka hinnete ja puudumiste ja asjadega, kõik kontrolliti üle ja isegi mõni puudumine, mis tegelikult oli tekkinud koolihuviringide või millegi tõttu võisid tekitada paksu pahandust.“

Olulised olid vanemate kehtestatud reeglid ja kohustused. I2: *„Mul olid hästi kindlad reeglid ja kohustused.“*; I1: *„kõik kolm vanemat minu elus on seadnud mulle piire“* ; I2: *„/.../ Ja siis ma pidingi selle toa perfektseks tegema ja siis võisin minna teistega mängima.“* Vanemad kehtestasid ajalisi piiranguid (vaba aja veetmise piiranguid, kindlad magamamineku ja kojutuleku kellaajad): I4: *„Ühel perioodil tundsin seda eriti, kui vanemad kehtestasid kellaajad, millal pidin koju minema“*, koostasid lapsele konkreetse päevaplaani I2: *“iga päev käis vastava graafiku alusel”*, aga ka sotsiaalseid suhteid mõjutavaid piiranguid: I2: *“valis mulle sõpru ka selle järgi kes talle endale natukenegi meeldisid”*, I3: *“ütles mulle, et nendega ta mul küll suhelda ei luba, kuigi ema oli ise lihtsalt asjadest valesti aru saanud”*. Intervjueeritavate vastustest ilmneb, et vanemad lähtusid oma vaatenurkadest, arvestamata sealjuures tihtipeale lapse enda arvamusega.

I1: „Ma vihkasin seda, aga läksingi peaaegu, et alati siis ilusti koju, sest teadsin, et kui ei lähe, siis on koduarest garanteeritud ja see tähendaks veel rohkematest asjadest või no sündmustest vms ilma jäämist.“

„Ma ei saanud kunagi kedagi külla kutsuda, enne kui ma polnud tuba täielikult ära koristanud või näiteks mõelnud välja tegevuskava mida me koos tegema hakkame. Et ema ei saanud sellest aru et miks peaks keegi tulema niisama külla, et ma pean ikkagi oma külalise jaoks aega võimalikult ägedalt sisustama. Ja oli sõpru kes ei tulnudki ja võibolla nad ei tahtnudki sest oli teada et ei saagi niisama vabalt olla ja siis käidi hoopis teiste pool.“

Intervjueeritav I1 toob välja, et reeglite eiramisele järgnes karistus. Samas teadvustas ta endale võimaliku karistuse saamist ning allus vanemate reeglitele, kuna teadis, et täiendav karistus jätab ta ilma enda jaoks oluliste sündmuste kogemisest. Ülekaitstva vanemluse puhul proovib vanem last suunata ja kontrollida, eeldades lapsepoolset kuulekust ja

reeglitele allumist. Kartes, et laps reeglitele ei allu, sätestab vanem täiendavad karistusmeetmed, mis hõlmavad enamasti piiranguid lapsele oluliste asjade suhtes. Lapsele oluliste asjade piiramine karistusmeetmena võimaldab lapse otsuseid ja käitumist psühholoogiliselt enim mõjutada. Näiteks võib vanem karistuseks jätta lapse koduaresti, keelata üritustele minekut, piirata isiklike asjade (nt telefon, arvuti, lemmikmänguasjad) kasutamist jne. Ka teiste intervjueeritavate vastustest ilmneb karistuslik aspekt: I2: *“/.../ ja kui mu tulemustes see ei kajastunud või mõni asi ei läinud nii hästi siis sain ma pahandada ja ta ütles et ilmselt pühendasin siis vähe aega. Ja siis pidin jällegi veel rohkem koduõpetajaga olema.”*; I1: *„/.../ pigem on ainult need mälestused meie suhetest, et kui millegagi olin hakkama saanud, siis järgnes sellele karistus. /.../“*

Paludes intervjueeritavatel meenutada, kas neil oli lapsepõlves hetki, kus nad tundsid, et nende vanemad on ebaõiglased, toodi välja järgmisi situatsioone:

I4: *“Tundsin, et vanemad on ebaõiglased näiteks kui ei lubatud minna üritustele või kellegi poole ööbima.”*

I1: *“Noo näiteks siis kui mul olidki hinded täiega head, aga tundsin end mõni päev halvasti, siis ei võinud koju jääda kui just palavikku või midagi ei olnud, aga samas see kui palavik oli ja koolist puudusin, siis see tähendas automaatselt ka seda, et ei võinud kuskile mujale välja minna. Lisaks meenus just üks halenaljakas olukord, kus mu kasuisa arvas, et ma olen alkoholi tarbinud ja vedas mind politseijaoskonda puhkuma, minu jaoks oli see väga piinlik ja tekitas tunde nagu mind absoluutselt ei usaldata.”* Intervjueeritav toob välja, et tema jaoks tekitas vanema usaldamatus negatiivseid emotsioone ja häbitunnet. Vanemate usaldus on lapsele oluline ning tekitab tunde, et täiskasvanu arvestab tema öelduga ning motiveerib last olema aus ka edaspidistes situatsioonides. Tundes, et vanem ei usu ega usalda teda, ei tahagi laps enda seisukohti kaitsta, sest sellega kaasnevad tema jaoks negatiivsed emotsioonid nagu alaväärsustunne ja valehäbi. Samuti võib vanema umbusaldus tekitada vanema ja lapse suhetesse lõhe, sest laps ei taju vanemat enda usaldusisikuna.

Intervjueeritavad toovad välja vanemate nõudmisi ja kõrgeid ootusi: I3: „ /.../ *hinded pidid olema head, tuba kogu aeg korras /.../*“ ; I2: „*Oli hetki kus ma tundsin et mida ta minult veel tahab, et ma ei ole mingi imeinimene ja see surve olla kogu aeg teistest parem...*“ Intervjueeritavate vastused erinevad siinkohal suuresti emotsionaalsel tasandil. I3 loetleb nõudmisi ja ootusi tavapärase loeteluna, mis võimaldab teha järelduse, et vastuse taga ei peitu erilist protesti vanema seatud nõudmistele osas. I2 vastus on aga emotsionaalne ning väljendab vanemate nõudmistega kaasnevat pinget ja rõhutud olekut.

I2 vastusest ilmneb veel üks huvitav aspekt. Nimelt on vanemad seadnud lapsele väga kõrged haridusalased nõudmised, mille saavutamiseks on laps ohverdanud suurema osa oma vabast ajast, jäädes ühtaegu ilma lapsele vajalikust mängu- ja puhkuseajast: „*Näiteks minu suved sisaldasid põhimõtteliselt ainult õppimist. Pärast klassi lõpetamist pidin tegema erinevaid teste sellel aastal õpitud asjade peale /.../ Ja kui need eelmise aasta asjad olid tehtud, hakkasin ma asju ette õppima, sest ma pidin kogu aeg ema jaoks olema nii-öelda sammu ees pool teistest.*“ Nähes aga koolikaaslasi, kes saavad paremaid tulemusi pühendades õppetööle palju vähem aega, ning kellel on säilinud mängu- ja puhkuseaeg, satub laps segadusse ning tajub olukorras ebaõiglust. Ebaõiglustunne tekitab omakorda trotsi ja viha ka teiste laste suhtes. I2: „ /.../ *ja samas kui sa näed et keegi tuleb ja lihtsalt teeb koolis selle asja ära ja ta pole pidanud üldse nii palju vaeva nägema ja on saanud mängida ja lõbutseda, siis see muudab kurvaks ja vihaseks. Ja tekib tunne et ei taha suhelda ka selle inimesega.*“

Küsimusele, kas intervjueeritavatele tundus oma vanemate kasvatus rangem kui eakaaslaste oma, vastasid intervjueeritavad jaatavalt.

I2: “*Kindlasti. Mu ema kritiseeris hästi palju teiste kasvatust/.../*”

I2: “*/.../ Aga seda ka siis kui absoluutselt kõik asjad olid tehtud, mis mul nii-öelda listis olid. Et iga päev käis vastava graafiku alusel, seinale olid ülesanded ja preemia oligi siis see, et sain koduhoovis sõpradega veidi aega batuudil olla või midagi. Aga lihtsalt see et kõik võisid peale kooli mängida ja koos olla ja mina pidin toas kogu aeg õppima ja kordama ja tuba koristama jne...*”

I1: *“Jaaaa /.../ Nooremana oli pidevalt see, et ma pidin teatud kellaaeg koju minema, alati varem kui teised. Lisaks ei võinud ma ka kuskile ööseks kunagi jääda, alati pidin ma minema koju.”*

I2 toob välja, et ka tema eakaaslased märkasid ülekaitsva vanemluse ilminguid: *“Teised ei saanud ka aru, et miks ma ei või kunagi külla tulla või miks ma ühelgi üritusel ei või käia ja võin ainult teisi enda juurde koju kutsuda. Nad ütlesid, et see ei ole ju normaalne, et ma ainult kodus võin koristada või õppida või orjata. Et mu vanemad on ikka imelikud.”* Samas lisab ta, et *“Seda oli väga halb kuulata ja ma ise ei mõelnud sellest üldse nii ja üritasin siis igasugu vabandusi tuua ja öelda et ega ma ei tahagi”*, mis näitab, et eakaaslaste öeldu tekitas intervjuueritavas ebamugavust.

3.3. Ülekaitsva vanemluse mõjud

Uue lapsepõlvesotsioloogilise lähenemise kohaselt on lapsed oma elu subjektid ning aktiivsed oma elu konstrueerijad. Aktiivse toimijana on lastel oma tundmused, mõtlemine, mõistmine, tegutsemine, huvid ja õigused (Qvortrup, 2005). Ülekaitsva vanemluse mõjude uurimine noorte täiskasvanute intervjuude põhjal võimaldab näha nende tõlgendusi oma lapsepõlvkogemustest. See, kuidas noored täiskasvanud oma lapsepõlves kogetut reflekteerivad, annab aluse arvata, et aja jooksul on kogemustele antud uued tähendused.

Ülekaitsva vanemluse positiivsed mõjud

Näiteks I3 leiab oma ema kasvatust reflekteerides, et kehtestatud piirangud ja reeglid ning kohati jõuline valikute suunamine olid ema viis kindlustada oma lapsele paremad tulevikuväljavaated. I3: *„Mu ema oli hästi toetav ja üritas alati mulle parimat võimaldada. Ja nüüdseks ma tean, et kõik need piirangud ja reeglid ja asjad olid selleks, et minust ei kasvaks mingit hukka läinud last ja ma olen talle kõige eest väga tänulik.”* Seda kinnitab ka Kantrowitz & Tyre (2006) välja toodu, et ülekaitsev vanemlus on tihtipeale rajatud headele kavatsustele. Vanem soovib tagada oma lapse heaolu ning kindlustada talle

paremaid tulevikuväljavaateid, lähtudes enda tõekspidamistest. Sealjuures ei pruugi vanem osata oma kasvatustiili objektiivselt hinnata, mistõttu ei peeta liigset kontrolli, ülekaitsvust ja järelevalvet lapse suhtes negatiivseks või lapse autonoomsust rikkuvaks (Thomasgard ja Metz, 1999).

Mitmete teiste intervjueeritavate vastustest ilmneb õpetlik aspekt. Vanemaid nähakse kui õpetajaid, kes indiviidi jaoks kõige enam suunamist vajavatel eluperioodidel (lapse- ja teismeeas), on lapsele oma kasvatusega suutnud rajada kindlama oleviku: I1: „/.../ ta on olnud justkui õpetajaks mulle minu puberteediaastad /.../“; I3: „/.../ kes teab, võib-olla ma oleksingi omadega hoopis teises kohas, kui mu ema poleks mind selliselt kasvatanud.“

Samuti aitavad kehtestatud reeglid ja piirangud mõista laiemalt ühiskonna toimimist ja seda, et alati ei saagi kõike, mida tahad: I4: “/.../ Kui mulle oleks kõik lubatud olnud, siis ei oskaks hinnata teatud vabadusi. Õppisin neilt seda, et alati ei saagi kõike, mida tahad.”

Ainus, kelle vastustest ei ilmnenu positiivseid mõjusid, oli I2: “Ma ei oskagi ausalt öeldes välja tuua, et mis hästi oli...”, mis annab aluse arvata, et noore täiskasvanu jaoks on negatiivsed lapsepõlvkogemused varjutanud positiivse.

Ülekaitsva vanemluse negatiivsed mõjud

Käesolevas bakalaureusetöös käsitletud fenomen- ülekaitsev vanemlus, on üks vanemluse vormidest, mille puhul lapsevanem või hooldaja liialdab kontrolli hoidmisega lapse tegevuse üle ning laps jäetakse ilma eakohasest iseseisvast tegutsemisest, millega seatakse ohtu tema isiksuse ja sotsiaalse kompetentsuse areng (Soonets jt, 1997).

Intervjueeritavad toovad oma vastustes välja, et ülekaitsev vanemlus on jätnud neid ilma positiivsetest elamustest: I1: “Ma tunnen siiamaani, et jäin mõndadest põnevatest asjadest ilma, mitte, et see minu elu oleks niivõrd mõjutanud, aga elamustel on suur osa ikkagi arenemisel ja iseenda tundma õppimisel“, vabast ajast: I2: „/.../ kogu aeg õppima ja kordama ja tuba koristama jne...”, otsustus- ja valikuvabadusest: I2: „Minu jaoks oli kõige

kurvem kui ma ei saanud ise otsustada ja ei seletatud ka midagi vaid lihtsalt et nii on ja punkt ja mul ei ole mingit sõnaõigust.“ ning seadnud piiranguid sõpradega suhtlemise osas: I2: “/.../ valis mulle sõpru ka selle järgi, kes talle endale natukenegi meeldisid, nendega ma võisin siis läbi käia /.../”. Lapse arenguks on oluline, et lapsevanemad lubaksid tal turvaliselt kogeda ja avastada uusi asju ning võimaldada lapsel iseseisvalt sooritada eakohaseid ülesandeid.

Ülekaitavad vanemad püüavad lapse eest kõike ära otsustada ja ära teha, astudes üle lapse individuaalsuse ja autonoomsuse piiridest, seda nii igapäevaelu ülesannete kui ka eluvalikute, probleemsituatsioonide ja eakohaste arenguülesannete kontekstis (Lemoyne ja Buchanan, 2011). Intervjueeritavate vastustest ilmneb, et vanemad lähtusid oma vaatenurkadest, arvestamata sealjuures tihtipeale lapse enda arvamusega ning sekkusid lapse otsustus- ja valikuprotsessi, rõhutades lapse ebakompetentsust ning kartes valede valikute tegemist.

Tulenevalt Deci ja Ryan'i (2004) enesemääratlemise teooria lähtekohtadest on ülekaitsev vanemlus autonoomsust takistav sotsiaalne keskkond, millel on indiviidi heaolule negatiivne mõju. Intervjuutulemustest lähtuvalt on alust arvata, et ülekaitsev vanemlus rikub lapse vajadust autonoomsusele ja kompetentsusele.

Lapse väärkohtlemine on mistahes käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist ja psüühilist heaolu, seades ohtu tema eakohase arengu ja tervisliku seisundi (Soonets jt, 1997). Uurimuses ilmnenu ülekaitstva vanemluse märkides ning teoreetilises ülevaates on seega väärkohtlemise käsitlusele sarnaseid viiteid.

Intervjueeritavad näevad ülekaitstva vanemluse tagajärgi ka täiskasvanueas, kandes lapsepõlves kogetud kontrolli ja reeglite täitmise kohustuse aspekti edasi enda praegusesse elufaasi. Intervjueeritavatel on raske aktsepteerida teiste nõudmisi, tekkinud on vastumeelsus teiste inimeste arvamuste ja soovitude kuulamise suhtes. Noori täiskasvanuid saadab soov ennast kehtestada ja käituda vastupidiselt. See võib aga omakorda panna inimest eirama adekvaatseid soovitusi ning omaks võtta konstruktiivset kriitikat:

I4: *“Negatiivseks mõjuks on ilmselt liigne kontrollitavus. Teatud asjad peavad olema tehtud nii nagu mina seda tahan ja see on kandunud edasi. Näiteks hetkel kui keegi mulle midagi ette kirjutab või ütleb, et näe tee nüüd nii ja nii, siis ma tahan alati teha risti vastupidi.”*

I1: *„Nende kasvatusstiilid kombineerituna on mulle näiteks mõjunud sel viisil, et ma ei suuda ega taha üldse järgida mingit sorti reegleid, sest see tekitab minus sisemiselt sellise bloki. A’la et elukaaslane soovib, et ma paneks tule kustu ja jääks magama, siis automaatselt mõtlen, et pshh, ei, ma võin teha, mida ma ise tahan ja keegi ei saa mulle kui täiskasvanule midagi ette kirjutada.“*

3.5. Suhted vanemate ja eakaaslastega

Suhted eakaaslastega

Intervjueeritavad pidasid enda jaoks väga oluliseks suhteid eakaaslaste ja sõpradega. I1: *„/.../ minu jaoks olid ja on siiaaani tähtsal kohal sõbrad ja meie ühised tegemised“* ; I3: *“Sõbrad olid minu jaoks kõige olulisemad.”* ; I4: *“Kõige olulisem oli lapsepõlves ja noorukieas säilitada suhteid eakaaslastega/.../”*. Intervjueeritavate jaoks oli oluline, et sõprade seltskonnas tekkis vabaduse tunne, millest koduses keskkonnas puudust tunti. Sõpradega koos olles said nad olla nemad ise ning ennast vabalt väljendada.

I3: *“/.../ Nendega ma sain tunda ennast vabalt. Tahtsin kogu aeg väljas käia, niisama juttu rääkida ja kinos jne. Ilma nendeta ma ei tea mida ma oleks teinud.”*

Samas toovad osalejad välja, et suhteid eakaaslaste ja sõpradega pärssisid ülekaitsvad vanemad. Esines oluliselt piiranguid sõpradega ajaveetmisel ning toodi välja, et vanemad valisid, kellega laps suhelda võib. Seda kinnitavad ka Lemoyne ja Buchanan (2011), kes nendivad, et ülekaitsva vanemluse puhul võivad vanema kontrolli all olla lapse suhted ja kontaktid eakaaslastega, vanem võib selekteerida lapse eest tema tutvusringkonda ja sõpru

ning piirata oluliselt koduväliste sotsiaalsete suhete toimimist. I2: „/.../ Ja oli sõpru kes ei tulnudki ja võibolla nad ei tahtnudki sest oli teada et ei saagi niisama vabalt olla ja siis käidi hoopis teiste pool.“; I4: „/.../ ja kui vanemad ei lubanud kellegi juurde minna või kauem väljas olla vms, siis tundsin, et see takistab mul sõpradega suhtlemist.“; I3: “/.../ Eks mu ema ikka noris, et kas ma pean jälle minema kuskile, et ole parem kodus ja seadis piiranguid aga sõbrad on ikkagi täiesti teine asi.”

Teistest vastanutest eristub I2, nentides, et tal ei olnudki lapsepõlves eriti lähedasi sõpru. I2: “Ega mul tegelikult ei olnud väga lähedasi sõpru. Ja ma olin sellepärast kohutavalt kurb...ma mäletan, et ma ei saanud aru et mida ma siis valesti teen, alati kui ma kellestki väga hoolisin ja üritasin suhelda ja nii siis ta leidis nii-öelda kellegi parema ja ma olin jälle üksi. Et kui olid mingid naljad ja asjad siis ma üritasin täiega aru saada aga ma ei sobitunud nagu klassi ega kuskile. Võib-olla ma olingi siis teiste jaoks imelik“, mis annab aluse arvata, et ta on enda mineviku suhete osas ebakindel. Võimalik, et sotsiaalne tõrjutus tekkis ebapiisavatest oskustest ja võimalustest luua püsivad suhteid väljaspool kodust keskkonda. Ülekaitsev vanemlus on loonud tingimused selleks, et lapse suhted eakaaslastega oleks kontrollitud, mistõttu ei oska laps ka võimaluse tekkimisel (näiteks koolikontekstis, kus vanemaid ei ole) eakaaslastega luua püsivaid ja tugevaid sidemeid.

Suhetes eakaaslaste ja sõpradega täiskasvanueas toovad intervjuueerijad välja, et võrreldes lapsepõlvega on suhtlus paranenud. Seda peamiselt seetõttu, et oma valikud saab ise teha ning nende jaoks on rohkem aega.

I1: „Pigem lähedasemad ja ma arvan, et just sel põhjusel, et nüüd saan palju rohkem nendega aega koos veeta ja kuigi kohustusi on palju rohkem kui teismelisena, siis nüüd ma valin ise aja ja tean ise paremini, et kui ma nüüd olen sõpradega poole ööni koos, et siis hommikul on raskem tööle minna, aga see oli seda väärt jani.“ Siinkohal ilmneb ka suurenenud autonoomsus ja vastutus oma valikute eest.

II: „/.../ minu jaoks olid ja on siiamaani tähtsal kohal sõbrad ja meie ühised tegemised.“

I2 leiab aga, et alles nüüd, noores täiskasvanueas, on ta leidnud endale tõeliselt häid sõpru, kellega koos on ühtsed huvid ja teineteisemõistmine: *I2: „/.../ Alles nagu nüüd viimastel aastatel olen ma saanud väga häid sõpru, kes mind mõistavad. Aga samas nüüd ma julgen ise ka rohkem ja ei ürita niivõrd sobituda kuskile.“* Võimalik, et I2-le on suhete loomine muutunud kergemaks vanemate kontrolli alt vabanemise tagajärjel. Kadunud on piirangud eakaaslaste ja sõpradega suhtlemisel ning noor täiskasvanu tunneb suuremat eneseväljendusvabadust ning eakaaslastepoolset aktsepteerimist. Oskus end ümbritsevas keskkonnas edukalt toime tulla ning luua positiivseid suhteid teiste ühiskonnaliikmetega, toetab ka sotsiaalset toimetulekut (Ryff, 2004).

Suhted vanematega

Suhetes vanematega lapsepõlves toovad intervjuueeritavad välja mitmeid aspekte, mis nende jaoks suhteid raskendasid. Lapsepõlvesuhete negatiivsete aspektide väljatoomine annab aluse arvata, et vanemad keskendusid enda jaoks olulistele aspektidele nagu reeglite loomine ja distsipliin, ent intervjuueeritavad on tundnud lapsena puudust mõistmisest, hoolimisest ning nende soovide ja vajadustega arvestamisest. Siinkohal ilmneb, et vanemate ja laste vaatepunktid erinevad üksteisest, mistõttu on oluline, et vanem tunneks huvi ka lapse tundmuste ja soovide vastu. Arvestades lapse perspektiiviga on vanemal võimalik lapsega paremini suhestuda ning lapsel tekib tunne, et teda mõistetakse ning temaga arvestatakse, mis loob aluse positiivseteks vanema-lapse suheteks.

II: „/.../oleks võinud ka rohkem olla seda mõistmist siiski ja reeglid ei peaks olema nii karmid.“

II: „Alates kooliealiseks saamisest mäletan ma pigem ainult seda, et tema kehtestas reeglid ja oli väga karm meiega /.../ Samas ta väga ei näitanud välja seda kuidas ta meist hoolib jani, pigem on ainult need mälestused meie suhetest, et kui millegagi olin hakkama saanud, siis järgnes sellele karistus.“

Mitmed intervjueeritavad toovad välja suhete paranemist vanematega ning nendivad, et on muutunud nendega võrreldes lapsepõlveajaga lähedasemaks. Põhjuseks võib olla see, et enam ei elata vanematega oma lapsepõlvekodus, alustatud on kooselu elukaaslasega või asutud õpingute jätkamiseks elama eraldi ühiselamusse või korterisse, millega on kaasnenud võimalus oma elu ise kontrollida ja organiseerida. Konfliktiolukordi vanematega esineb vähem, sest igapäevaselt ollakse vähem koos. Kasvanud on noore täiskasvanu iseseisvus ja võivad vanemad olla leppinud sellega, et laps on iseseisvat elu alustanud ning teda ei ole võimalik enam nii palju kontrollida.

I1: *„Nagu aastatega oleme ikka lähedasemaks muutunud pigem ja ta on tõestanud kordi, et tema peale ma saan loota, aga samas ka veidi keerulisemad, kuna tal on ka tegelikult see, et ta arvab, et ta teab minust paremini aga siis nüüd täiskasvanuna julgen ma talle öelda rohkem ka enda arvamust ja ei laste end mõjutada nii nagu teismelisena.“*

I3: *„Kui sa astud sellest asjast välja lähevad suhted nagu paremaks. Aga eks see vist ongi sellepärast et ma ei ela enam kodus ja olen oma elu peal.“*

Samas tuuakse ka välja, et lapsepõlvekogemused on jätnud jälje ning praeguse hetkeni on olnud keeruline lapsepõlve ja vanemate kasvatuses seonduvaid negatiivseid emotsioone aktsepteerida.

I2: *„Tegelikult on kurb, sest ma tahaks, et mul ei oleks oma ema kohta midagi halvasti öelda. Aga mul on. Ja ma tean et ma tahaksin temaga olla lähedasem, aga ma ei suuda... Sest eks see lapsepõlves kogetu on mingil määral ikka veel südames kinni.“* Noor täiskasvanu tunneb, et tahab vanematega distantsi hoida. Kuna lapsepõlvekodust välja kolimisest ei ole möödunud kaua aega, pole intervjueeritav jõudnud ilmselt veel emotsionaalselt oma iseseisvumises kindlust saavutada. Teda saadavad mälestused kontrollist, piirangutest ja autonoomsuse puudumisest. Võimalik, et aja möödudes ununevad ka negatiivsed emotsioonid ning intervjueeritav suudab enda sidemeid vanematega tugevdada.

Samuti toob II suhetes isaga välja, et nende suhted pole ka praegusel hetkel väga lähedased: „/.../Siamaani kehtib see, et temaga suheldes on ta pigem karm ja alati üritab kehtestada enda arvamust ja loeb niiöelda moraali, isegi kui räägid häid uudiseid jani ja häid sõnu temalt väga ei kuule.“

3.6. Ülekaitstva vanemluse tagajärjed täiskasvanueas

Intervjueeritavate väljatoodud arvamused, millest nad sooviksid tulevikus oma laste kasvatamisel lähtuda, väljendavad vastandumist oma vanemate kasvatusel. Vastandumine tuleneb intervjuus osalejate negatiivsetest lapsepõlvekogemustest, mis seonduvad neile ülekaitstva vanemluse ja kasvatusstiiliga. Intervjueeritavad avaldavad soovi tulevikus oma lapsi teistmoodi kasvatada.

I1: “Kuidas ma oma last tahaks kasvatada...Ütleme nii, et kõige lähedasem sellele on mu ema kasvatus, aga samas on palju asju, mida ma teisiti teeks. Näiteks ma kuulaks veel rohkem lapse mõtteid ja üritaks mõista seda, kui tähtsad on tema jaoks mõned aspektid nagu sõbrad jne, et ei tekiks olukorda, kus ta jääb paljudest asjadest ilma lihtsalt sellepärast, et mina vanemana arvan, et nii on parem.”

I2: “Ma ei tahaks oma lapsele olla selline vanem, kes keelab, kontrollib ja elab tema elu tema eest ära. Hästi raske on tegelikult seda sõnadega välja öelda, sest hoolimata sellest, et ma olen nagu kõigega leppinud, siis ma mõtlen ikka, et see, kuidas mind kasvatati oli hästi ebaõiglane...ja oma lapsele tahaksin ma olla teistsugune ema.”

I4: “Ma arvan, et oluline on lastele õpetada teatud väärtusi ja tulebki end kehtestada. Samas on oluline, et lapsed tunneksid, et neil on ikkagi mõningates asjades vabadus ise otsustada...et sa lased tal olla tema ise, kasvada, areneda, kogeda ja samas olla tema jaoks olemas...kindlasti ka toetada ja suunata, kui näed et tal on probleeme...”

Intervjueeritav I3 eristub teistest, nentides, et tal ei ole lapsesaamise soovi. Põhjuseks toob ta tunde, et on ise ikka veel laps ning alles nüüd, kodust välja kolides, on tal lõpuks aega iseenda jaoks. Sellest võib järeldada, et noor täiskasvanu tunneb, et lapsepõlvkodus elades ei ole ta läbinud enda jaoks olulist identiteedileidmise faasi. Pidev vanemate järgi elamine on jätnud noore ilma tundest, et ta saab teha iseseisvaid valikuid ning elada iseenda jaoks koos oma õnnestumiste ja raskustega.

I3: “Mul ei ole niikuinii soovi lapsi saada...vähemalt mitte lähiajal. Ja eks ma ei ole võib-olla enda jaoks seda teemat lahti mõtestanud, sest esimest korda elus tunnen, et mul on kodust ära kolides aeg iseenda jaoks...Eks ma sellepärast olen ilmselt ise ka veel täielik laps ja kui sellele nüüd mõelda, siis ilmselt seda teeksingi teistmoodi, et laseksin oma lapsel lihtsalt olla, sest ma tean, mida see piiratus mulle on teinud...”

V KOKKUVÕTE

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks oli analüüsida ülekaitsva vanemluse fenomeni nelja noore täiskasvanu retrospektiivses käsitluses. Püstitatud kolmest uurimisküsimusest lähtuvalt selgus nelja noore täiskasvanuga läbi viidud intervjuudest:

- **Mida räägivad noored täiskasvanud ülekaitsva vanemluse ilmingutest oma lapsepõlves?**

Ülekaitsva vanemluse ilmingutest toodi välja vanemate rangust, autoriteedi nõudmist ja liigselt kontrollivat käitumist. Olulised märksõnad olid piirangud, reeglid, kohustused ja distsipliin. Samas esines ka hoolivust ja lapse käekäigu pärast muret tundmist.

- **Milliseid ülekaitsva vanemluse mõjusid lapsepõlves uurimuses osalejad välja toovad?**

Osalejad tõid välja lapsepõlvest nii negatiivseid kui positiivseid ülekaitsva vanemluse mõjusid. Positiivsete aspektidena toodi välja õpetlikkust ning vanema soovi tagada oma lapse heaolu ja kindlustada talle paremaid tulevikuväljavaateid. Negatiivsete aspektidena toodi välja liiga ranget kasvatust ning, et ülekaitsev vanemlus on jätnud neid ilma positiivsetest elamustest, vabast ajast, otsustus- ja valikuvabadusest ning seadnud piiranguid sotsiaalsetes suhetes.

- **Milliseid lapsepõlves esinenud ülekaitsva vanemluse tagajärgi näevad nad oma täiskasvanuelus?**

Täiskasvanuelus on intervjuueeritavad saavutanud rohkem iseseisvust ja lapsepõlvest puudu jäänud vabadust. Noored täiskasvanud on rahul oma praeguse elukorraldusega, nad tunnevad, et rohkem on aega iseendale olulise jaoks ning sotsiaalseteks suheteks. Osalejate vastustes kajastub soov oma vanematele vastanduda. Vastandumine tuleneb intervjuus osalejate negatiivsetest lapsepõlvekogemustest, mis seonduvad neile ülekaitsva vanemluse

ja vanemate kasvatusstiiliga. Intervjueeritavad avaldavad soovi tulevikus oma lapsi teistmoodi kasvatada.

Ülekaitstva vanemluse temaatikat on Eestis vähe käsitletud ning teema vajaks tulevikus täiendavaid uurimusi. Võimalike edasiarendustena saaks uurida, kas vanem, kes on ülikaitsev ning rakendab ülekaitstva vanemluse meetmeid ühe lapse kontekstis, teeb seda ka ülejäänud lastega. Samuti kas ja kuidas mõjutab ülekaitsev vanemlus lapse ja vanema omavahelisi suhteid erinevate eluetappide järgnemisel ka tulevikus, mida oleks võimalik teha täiendava uurimusena samuti eluloointervjuude või näiteks narratiivintervjuude alusel.

KASUTATUD KIRJANDUS

Atkins, R. (2001). *The Life Story Interview*. J.F. Gubrium ja J.A. Holstein (toim.). Handbook of Interview Research SAGE Publications, Inc.

Baumrind, D. (1991). *The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use*. *The Journal of Early Adolescence*. Kasutatud 13.03.2018 <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/02724316911111004>

Csomortáni, Z.D. (2011). *Impacts of parental overprotection to psychosocial development in childhood and adolescence. Practice and Theory in Systems of Education*. Kasutatud 13.03.2018 <http://www.eduscience.hu/1706CsomortaniZoltan.pdf>

Hammersley, M. (2013). *What is qualitative research?* London: Bloomsbury Academic.

Hanafin, S., Brooks, A.-M. 2005. *Report on the Development of a National Set of Child WellBeing Indicators in Ireland*. Dublin: The National Children's Office.

Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Kirjastus Medicina.

Kantrowitz, B. & Tyre, P. (2006). *"The Fine Art of Letting Go: As Parents, Boomers Face Their Final Frontier: How to Stand Aside as Their Children Become Independent Adults: Where's the Line between Caring and Coddling?"*. Newsweek Magazine.

Kutsar, D. (2008). *Lapse heaolu vananevas Euroopas*. Ots, L. (toim.). (2008). Uued ajad – uued lapsed, Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.

LeMoyne, T. & Buchanan, T. (2011). *Does "hovering" matter? Helicopter parenting and its effect on well-being.* Kasutatud 07.03.2018
<http://users.ugent.be/~wbeyers/scripties2012/artikels/LeMoyne%20Does%20Hovering%20Matter.pdf>

Mayes, L.C., Gilliam, W.S., Stout Sosinsky, L. (2007). *The Infant and toddler.* Martin, A. & Volkmar, F. & Lewis, M. (toim.). (2007) *Lewis's child and adolescent psychiatry: A comprehensive textbook* (4th edition). Philadelphia: Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins.

Levy, D. M. (1966). *Maternal Overprotection.* New York: W. W. Norton & Company, Inc

Parker, G. (1983). *Parental overprotection: a risk factor in psychosocial development.* New York: Grune & Stratton.

Petrén, A., Hart, R. (2000). *Lapse õigus arengule. – Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamise praktikas.* Tallinn: Lastekaitse Liit, lk 40–55.

Qvortrup, J. (1991). *Childhood as a social phenomenon- an introduction to a series of national reports.* Eurosocial report No. 36. Vienna, Austria: European Centre for Social Welfare Policy Research.

Rholes, W. S., & Simpson, J. A. (2004). *Attachment theory: Basic concepts and contemporary questions: Theory, research, and clinical implications.* W. S. Rholes, & J. A. Simpson (toim). *Adult attachment: Theory, research, and clinical implications* (pp. 3-14). New York, NY: Guilford.

Ryan, R.M. & Deci, E.L. (2001). *On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being.* Annual Review of Psychology 52:141–166.

Ryff, C.D., Singer, B.H., Dienberg Love, G. (2004). *Positive health: connecting well-being with biology*. <http://rstb.royalsocietypublishing.org/content/royptb/359/1449/1383.full.pdf>
vaadatud 11.03.2018

Segrin, C., Woszidlo, A., Givertz, M., Bauer, A., & Taylor Murphy, M. (2012). *The association between overparenting, parent–child communication, and entitlement and adaptive traits in adult children*. *Family Relations* 61(2), 237–252.

Segrin, C., Givertz, M. & Swiatowski, P. (2014). *Family of Origin Parenting and Young Adults' Psychosocial Competencies. Functioning of Young Adults in a Changing World*. <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/11241/1/Adamczyk%20Wysota%20Functioning%20of%20Young%20Adults%20in%20a%20Changing%20World.pdf#page=86>

Soonets, R., Loko, J., Loko, T.-M. (1997). *Laste väärkohtlemine*. Tartu: AS Atlex

Sotsiaalministeerium. (2017). *Lapse heaolu hindamise käsiraamat*. Kasutatud 07.03.2018
http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/lapse_heaolu_hindamise_kasiraamat.pdf

Shonkoff, J. P. & Phillips, D.A. (2000). *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*. Washington, DC: National Academy Press.

Thomasgard, M. & Metz, W. P. (1993). *Parental overprotection revisited*. *Child Psychiatry & Human Development*, 24 (2), 67-80.

Thomasgard, M. & Metz, W. P. (1999). *Parent-child relationship disorders: What do the Child Vulnerability Scale and the Parent Protection Scale measure?* *Clinical Pediatrics*, 38 (6), 347-356.

ÜRO lapse õiguste konventsioon. (1991). Riigi Teataja II osa, nr 16, art 56. Kasutatud 07.03.2018 <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Cassandra Laur (11.09.1996).

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose, “Ülekaitsev vanemlus- kas väärkohtlemise liik? Noorte täiskasvanute perspektiiv”, mille juhendaja on Dagmar Kutsar PhD
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 28.05.2018